
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΕ ΠΑΝΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩΑΝΝ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ

Κύριοι συνάδελφοι, κυρίες και κύριοι,

Κατά τήν αποψινή μας επικοινωνία σκοπεύω νά διατυπώσω όρισμένες σκέψεις, μου πού αναφέρονται στην έλληνική φιλοσοφία και τήν πολιτιστική πολιτική πού πρέπει ώς Έθνος νά ακολουθήσουμε κινούμενοι μέσα στό ευρύτερο ευρωπαϊκό πολιτιστικό πλαίσιο ή και ακόμη βλέποντας τά πράγματα οίκουμενικά.

1. Μιλώντας βέβαια για έλληνική φιλοσοφία αναφερόμαστε κυρίως στη φιλοσοφική παραγωγή τών Έλλήνων μέχρι τούς χρόνους τής Αλώσεως· άλλοι ίσως κάνουν λόγο για *Πατερική και Βυζαντινή φιλοσοφία*, ενώ έμεϊς προτιμάμε νά μιλάμε για έλληνική φιλοσοφία, μιά και τό ήθος και τό ύφος τής φιλοσοφίας τών Πατέρων και τών Βυζαντινών λογίων είναι βαθύτατα ή άδιαχώριστα έλληνικό· αυτό βέβαια ισχύει πολύ περισσότερο σχετικά μέ τό γλωσσικό ένδυμα μέ τό όποϊον εκφράζεται ή βυζαντινή και ύστεροβυζαντινή διανόηση. "Αν βέβαια κατά τή μακρά αυτή περίοδο συμβαίνουν κάποιες διαφοροποιήσεις και ανακατατάξεις μέσα στό σωμα τής έλληνικής φιλοσοφίας, αυτές δέν διαφέρουν κατά τό βαθμό από εκείνες πού συνέβαιναν ακόμη και στην εποχή του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Πλωτίνου. Η γνώμη μου λοιπόν είναι πώς είναι αναμφισβήτητα σωστό νά μιλάμε για «έλληνική φιλοσοφία» και νά αναφερόμαστε στην πνευματική παραγωγή τών Έλλήνων μέχρι τούς χρόνους τής Αλώσεως.

"Άλλοι (πλήν τών Έλλήνων) και ένίοτε όρισμένοι όνομαζόμενοι «Έλληνες» (πού διατελοϋν κάτω από συνθηκες άσφυκτικής έπιρροής) χρησιμοποιοϋν τόν όρο «έλληνική φιλοσοφία» για νά αναφερθοϋν στη φιλοσοφική παραγωγή τών Έλλήνων μόνον μέχρι τούς Έλληνιστικούς χρόνους ή και μέχρι τό 527 μ.Χ. "Όμως μιά τέτοια νοηματοδότηση του όρου «έλληνική φιλοσοφία» δέν είναι άποδεκτή από έμας. Έξ άλλου δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι διάφοροι «φίλοι» τών Έλλήνων ή άλλοι έπιστήμονες πού ακολουθοϋν τό συρμό έχουν από καιρό παύσει νά μιλοϋν

για «έλληνική φιλοσοφία» και προτιμούν τούς χρήσιμους... γι' αυτούς και ούδέτε-
ρους όρους «ἀρχαία φιλοσοφία» (ancient philosophy, philosophie ancienne κ.τ.λ.) ή
και «κλασσική φιλοσοφία» (classical philosophy). Καθένας αντιλαμβάνεται τό τί
μπορεί νά μπει μέσα στό περιεχόμενο τῶν όρων αὐτῶν· όμοίως οί πολιτιστικά
όξυδερκεῖς ἄνθρωποι αντιλαμβάνονται (και περισσότερο από όλους έμεῖς οί "Ελ-
ληνες) ότι ή χρησιμοποίηση τῶν όρων αὐτῶν γίνεται, έτσι ἀθόρυβα κι' ἀθώα, για
νά αποκλεισθεῖ κάθε ἀναφορά σ' ό,τι είναι έλληνικό ή σ' ό,τι θυμίζει τό «διαβο-
λεμένο» ή τό ένδοξο έθνος τῶν 'Ελλήνων. Είναι προφανές ότι μιá τέτοια τακτική
συγκροτεῖ *μία πολύ προσεγμένη πολιτιστική πολιτική*. Θά ήταν κατά συνέπεια
μεγάλη μωρία νά μήν προσέξουμε τίς σκόπιμες νοηματοδοτήσεις τῶν όρων αὐτῶν
και νά παραδοθοῦμε ἄκριτα στήν πολιτιστική έπιρροή τῶν ἄλλων, όποιοιδήποτε
κι' ἄν είναι αὐτοί, όσο φιλικά κι' ἄν έρχονται πρὸς έμᾶς. Γιατί, ένῶ έφθασαν
πολλοί νά μιλάνε ἀκόμη και για «ἀφρικανική φιλοσοφία», θά ήταν τελείως ἀδια-
νόητο έμεῖς νά ἀπορρίψουμε τήν ταυτότητά μας και νά δεχθοῦμε τήν ἀχρήστευση
ή τό σημασιολογικό περιορισμό τοῦ όρου «έλληνική φιλοσοφία». Είναι φανερό
πὼς ή συνειδητοποίηση τῆς κατάστασης αὐτῆς πρέπει νά ενεργοποιήσει πρῶτα
ἀπ' όλους τούς "Ελληνες φιλοσοφοῦντες κατά τό παρόν, και βεβαίως τούς εκπαι-
δευτικούς μας πού ἀποτελοῦν τή συνείδηση τοῦ "Εθνους.

Μέ βάση τίς σκέψεις αὐτές πιστεύω ότι έξίσου είναι όρθό και έθνικά χρήσιμο
νά διευρύνουμε τό νόημα τοῦ όρου «έλληνική φιλοσοφία» έτσι ὥστε νά καλύψει
και τήν μετά τήν "Αλωση διανοητική, στοχαστική και φιλοσοφική παραγωγή τῶν
'Ελλήνων. Μέ ἄλλα λόγια ὑποστηρίζω τήν ἄποψη πὼς ὡς "Ελληνες έχουμε κάθε
λόγο νά μιλάμε για «έλληνική φιλοσοφία» και νά έννοοῦμε μέ τόν όρο αὐτό τή
φιλοσοφική παραγωγή πού ναι γραμμένη στήν έλληνική γλώσσα από τήν πρῶμη
ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα ἀνεξάρτητα από τό έκάστοτε ὕφος και τή μορφή τῆς
γλώσσας αὐτῆς. Αὐτό θά ήταν κάτι τό σύμφωνο μέ τό αίτημα τῆς συνέχειας πού
χαρακτηρίζει τήν πορεία τοῦ έλληνικοῦ στοχασμοῦ και την αντίληψη για τήν έλ-
ληνικότητα, παρά τίς έκάστοτε διακυμάνσεις, διαφοροποιήσεις, έντάσεις και ἀπο-
κλίσεις πού συμβαίνουν μέσα στήν μακραίωνα πορεία τοῦ 'Ελληνισμοῦ.

2. Τό έρώτημα πού φυσιολογικά ἐγείρεται είναι τό ἀκόλουθο:

«Τί θά γίνει και τί μπορεί νά λεχθεῖ για ό,τι καλοῦμε «Νεοελληνική φιλοσο-
φία»; Γιατί κάποιου δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σ' ό,τι ἀποκαλεῖται «νεοελληνική
διανόηση»;

Γιατί νά μήν προτιμᾶμε νά μιλάμε ἀπλῶς για τή φιλοσοφία τῶν 'Ελλήνων ἀπό
τό 1453 μέχρι σήμερα; Γιατί νά μήν καταργήσουμε ή νά μήν ἀχρηστεύσουμε τή
χρήση τοῦ όρου «νεοελληνική φιλοσοφία»;

Είναι φανερό πὼς ή υίοθέτηση μιᾶς τέτοιας ἄποψης δέν δείχνει μόνο ἀντιδρα-
στικότητα και κάποια ἐχθρότητα πρὸς τούς νεολογισμούς, ἀλλά και ἀποδοχή ἀντι-
ιστορικῶν ἀντιλήψεων. 'Ο όρος «νεοελληνική φιλοσοφία» έχει νόημα και χρήση,
γιατί δηλώνει τήν φιλοσοφική παραγωγή τοῦ Νέου 'Ελληνισμοῦ· και μιá και ό
όρος «Νέος έλληνισμός» έχει γενικά ἀποδεκτό νοηματικό περιεχόμενο, έπεται
πὼς, μιλώντας για «νεοελληνική φιλοσοφία», δέν χρησιμοποιοῦμε τόν όρο ἀδόκι-
μα. 'Αλλοῦ ὁμως είναι τό πρόβλημα: Οί όροι τῆς γλώσσας δέν είναι γενικά ποτέ

μονοσήμαντοι, οί δέ φορτίσεις πού δέχονται καί οί ύποδηλώσεις τους, καθώς έμπλέκονται στά διάφορα περιβάλλοντα του λόγου, έπιτρέπουν άστε μέ τήν ίδια ένίοτε λέξη ή φράση νά τονίζονται διαφορετικά πράγματα· τό πρόβλημα κατ' άκολουθίαν είναι πρόβλημα έμφάσεως καί έπιπροσθέτων νοηματοδοτήσεων καί όχι άπλως πρόβλημα όρολογίας. "Έτσι, άν κάποιος χρησιμοποιεί τόν όρο «νεοελληνική φιλοσοφία» γιά νά αντιπαρατεθει και νά αντιταχθει προς τόν κορμό τής έλληνικής φιλοσοφικής διανόησης ή γιά νά δηλώσει κάτι πού είναι τελείως ξένο προς (καί διάφορο από) αυτήν, είναι φανερό πώς αυτός δέν δέχεται άπλά ότι μέ τόν όρο «νεοελληνική φιλοσοφία» νοούμε τήν μετά τήν "Αλωση φιλοσοφική παραγωγή τών Έλλήνων ή γενικά τή φιλοσοφική πραγματικότητα του Νέου Έλληνισμού, αλλά δίνει έμφαση σ' άλλα πράγματα πού συνάπτονται περισσότερο προς μιά όρισμένη αντίληψη, προς μιά ιδεολογία γιά τό τί είναι σπουδαίο καί άξιο πολιτιστικά καί τό τί είναι εκείνο πού πρέπει νά διατηρηθει ή νά παραμερισθει.

Ανάλογα πράγματα είναι φυσικά δυνατόν νά λεχθούν καί γιά εκείνον πού χρησιμοποιεί τόν όρο «έλληνική φιλοσοφία» γιά νά δηλώσει μόνον ό,τι παρήγαγε τό έθνος τών Έλλήνων κατά τήν αρχαιότητα, άποδεχόμενος παράλληλα καί άλλες νοηματοδοτήσεις ή ύποδηλώσεις του όρου, ότι δηλαδή δέν ύπάρχει φιλοσοφική παραγωγή τών Έλλήνων κατά τήν πρώιμη χριστιανική έποχή ή κατά τή Βυζαντινή περίοδο, καί φυσικά πολύ περισσότερο ότι δέν ύφίσταται κάποια φιλοσοφική παραγωγή πού θά μπορούσε νά άποκληθει «νεοελληνική φιλοσοφία». Μιά τέτοια θέση θά άποσκοπούσε στό νά τονίσει τό ένδοξο κλασσικό παρελθόν τής έλληνικής φιλοσοφίας καί νά άμαυρώσει ό,τι άξιο καί σημαντικό παρήγαγε ή διανόηση τών Έλλήνων κατά τήν πρώιμη χριστιανική, τή βυζαντινή, τή μεταβυζαντινή καί τή νεώτερη έποχή.

Τό ότι οί άπόψεις αυτές μπορεί νά υίοθετηθούν ή καί νά προβληθούν όχι μόνον από έχθρούς τών Έλλήνων αλλά καί από "Ελληνες ή «Φιλέλληνες» πού εκφράζουν είτε ύπερσυντηρητικές είτε υπερπροοδευτικές στάσεις καί πίστεις, ή πού είναι άπλως άνενημέρωτοι γιά τήν πραγματική πολιτιστική πορεία του έλληνισμού καί ίσως θύματα συγχύσεως πού δημιουργεί ένίοτε ή ξένη προπαγάνδα, είναι κάτι γιά τό όποιο δέν χρειάζεται νά γίνει ιδιαίτερος λόγος. Σημαντικό όμως είναι γιά μās σήμερα νά ξεκαθαρίσουμε τά πράγματα από άποψη έλληνική καί νά μήν πορευόμαστε στά τυφλά μέσα στις τόσες αντιξοότητες πού δημιουργούνται από τήν περιπλοκότητα τών πολιτιστικών σχέσεων τών λαών καί έθνών.

Η νεοελληνική φιλοσοφική παραγωγή είναι μία ισχυρή πραγματικότητα· είναι τόσο ισχυρή όσο είναι καί ή ύπαρξη του Νέου έλληνισμού. Μέ τόν όρο «νεοελληνική φιλοσοφία» νοούμε τή στοχαστική καί φιλοσοφική παραγωγή του Νέου έλληνισμού, όπως αυτός διαμορφώθηκε στά μετά τήν "Αλωση χρόνια και ιδιαίτερα κατά τήν Τουρκοκρατία. Βέβαια οί διεργασίες γιά τή συγκρότηση του Νέου έλληνισμού αρχίζουν όπωςδήποτε πρό τής 'Αλώσεως (μέ τή διαμόρφωση τών δογμάτων καί τρόπων τής 'Ορθοδοξίας στον έλληνικό πνευματικό χώρο) καί συγκεκριμενοποιούνται περισσότερο κατά τήν έποχή του Γεωργίου Πλήθωνα-Γεμιστου, του όποιου τό όνομα συμβολίζει τόσο τήν πλησμονή καί τήν ευδαιμονία του κλασσικού έλληνικού πνεύματος όσο καί τήν ανάγκη γιά τό γέμισμα τών νέων μορφών του έλληνισμού μέ τό παλαιό καί δυνατό κρασί τής φυλής. 'Ο έλληνισμός

του Πλήθωνα είναι αναμφίβολα ένας νέος έλληνισμός, παρά τό γεγονός τής τόσο συχνής αναφοράς του στό παρελθόν τής κλασσικής έλληνικής διανόησης. Όμως, όπως μυστικά, προαιώνια και άδιόρατα ύφαιίνεται έθνική ούσία του Νέου έλληνισμού, πού έκδιπλώνεται και ενεργοποιείται πλήρως στό Είκοσιένα, έτσι και στην περιοχή τών ιδεών και τών πνευματικών δημιουργημάτων τά ίδια αναπτύγματα τών Νεοελλήνων έρχονται σέ φώς ύστερα από μακρά διεργασία. Τά ίδια αυτά αναπτύγματα, έφ' όσον υπάρχουν, θά πρέπει πάλι νά νοηθούν ως δημιουργικές προσπάθειες τών Έλλήνων, οί όποιοι αντιμετρούν και συγκρίνουν έαυτούς πρός τό κλασσικό παρελθόν, πρός τή βυζαντινή πνευματικότητα πού αποκρυσταλλώνεται στό δόγμα, στή μορφή και στους τρόπους ζωής τής Όρθοδοξίας τών Έλλήνων, οί όποιοι άκόμη έρχονται αντιμετώποι μέ τά προβλήματα, τά ζητήματα και θέματα τής εποχής τους και του καιρού τους.

Και όπως οί πολέμαρχοι του Είκοσιένα (Κολοκοτρώνης, Μακρυγιάννης, Καραϊσκάκης, Κανάρης, Μιαούλης και άλλοι), πού αναδεικνύουν έαυτούς ως σπουδαία πρότυπα έλληνικής άνδρείας και άρετής, άπευθύνονται στους συμμαχητές τους καλώντας τους «Έλληνες», μολονότι είναι σίγουρα από τίς πιο γιγάντιες μορφές του Νέου έλληνισμού, έτσι και τά φιλοσοφήματα τών Νέων Έλλήνων, καθ' όσον άξια και παραδεκτά, μπορούν νά νοηθούν ότι αποτελούν μέρος του άκήρατου σώματος τής έλληνικής φιλοσοφίας, νοουμένης στην άδιάσπαστη ένότητά της, ως έκφρασης τών διανοημάτων τών Έλλήνων σέ έλληνική γλώσσα.

Γι' αυτό λοιπόν νομίζω ότι είναι σωστό νά μιλάμε τόσο για «έλληνική φιλοσοφία», όσο και για «φιλοσοφία τών Πατέρων», για «Βυζαντινή φιλοσοφία» και για «Νεοελληνική φιλοσοφία», άρκει νά έχουμε χαράξει σωστά τήν πολιτική μας και νά έχουμε διαμορφώσει έλληνικά και όρθά τήν πολιτιστική μας πορεία.

Τούτο σημαίνει πώς τή φιλοσοφική δημιουργία τών Έλλήνων θά πρέπει νά τήν δοϋμε στην ένότητά της, και τό κύτταγμά μας αυτό θά πρέπει νά ναι άμφίδρομο, δηλαδή νά πηγαίνει από τό παρόν πρός τό παρελθόν, και νά συνάπτει γόνιμα τό παρελθόν μέ τό παρόν.

Όν δέν βλέπουμε τήν έλληνική φιλοσοφία μ' αυτόν τόν τρόπο, ποτέ δέν θά αποκτήσουμε συνείδηση τής πολιτιστικής μας δυνατότητας και προσφοράς κατά τό παρόν. Έξ άλλου άλλοι είναι δυνατόν νά επιχειρούν νά πράξουν τούτο, κι έμεις τότε άπλως ύποκείμεθα στην έπιρροή τους· άκόμη, άλλοι μπορούν νά σκυβαλίσουν και κομματιάσουν τή δική μας διανοητική παραγωγή, έξυπηρετώντας ένίστε έχθρικούς πρός έμάς στόχους. Είναι λοιπόν άνάγκη νά δοϋμε τά πράγματα καθαρά και νά διαμορφώσουμε μιά συγκροτημένη πολιτιστική πολιτική.

3. Ό διαμόρφωση μιās τέτοιας πολιτικής είναι κάθε φορά για τόν έλληνισμό έπιτακτική άνάγκη, και, καθ' όσον άφορά τή φιλοσοφία, είναι ίσως χρήσιμο αυτή νά διαμορφώνεται από συζητήσεις πού γίνονται μεταξύ τών ενδιαφερομένων μελών τής φιλοσοφικής κοινότητας ως και τών εκπροσώπων τών ίδρυμάτων πού καλλιεργούν τή φιλοσοφία και τών ανθρώπων πού κρατούν τή φλόγα τής έλληνικής και παιδευτικής συνείδησης άναμμένη.

Τόνισα ήδη άρχικά τήν προτεραιότητα τής κλασσικής έλληνικής φιλοσοφίας και παράλληλα μίλησα για τό πώς νά νοήσουμε τόν όρο «έλληνική φιλοσοφία».

Ἡ ἀποδοχή ἢ μή τῶν κατὰ προαίρεση ὀρισμῶν πού ἔδωσα παραπάνω δέν εἶναι βέβαια θέμα ἐπιστημονικό· εἶναι ὅμως θέμα ἑλληνικό καί βαθύτατα ἐθνικό μέ ἐπιστημονικές συνέπειες, γιατί ἅμα ἕνας λαός καί οἱ πνευματικοί του ἐργάτες χάσουν τό στόχο τους ὄχι μόνο δέν ἀποδίδουν τά ὀφειλόμενα στό ἐθνικό κοινωνικό σύνολο, ὄχι μόνον μένουν πολιτιστικά ὑποανάπτυκτοι, ἀλλά καί δέν μποροῦν νά προκόψουν ἐπιστημονικά, μιά καί ἡ ἐπιστημονική παράδοση ἀποτελεῖ τήν ἀναγκαῖα προϋπόθεση κάθε προόδου. Ἡ κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία εἶναι βέβαια ἕνα παγκόσμιο ἀγαθό, μιά ἀνεπανάληπτη ἀξία πού παρήγαγε τό ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Τό πόσο μεγάλη ἀξία εἶναι καί τό πόσο πολύτιμο ἀγαθό θεωρεῖται ἡ ἑλληνική κλασσική φιλοσοφία γίνεται ἀντιληπτό, ἂν δεῖ κάποιος τά πράγματα ὄχι ἐπηρασμένος ἀπό κάποια στενή ἐπαρχιώτικη προοπτική, ἀλλά κάτω ἀπό τό πρῖσμα τῆς οἰκουμενικότητας. Ὡς σύγχρονη ἑλληνική παιδευτική καί φιλοσοφική κοινότητα θά πρέπει νά ξέρουμε ὅτι ἡ κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία ἀποτελεῖ τό πιό ἰσχυρό ὄπλο μας κατὰ τό παρόν. Εἶναι τό ὄπλο ἐκεῖνο πού κάνει τόν ἑλληνισμό οἰκουμενικά ἀποδεκτό καί τοῦ προσδίδει παγκοσμιότητα.

Κατά συνέπεια πιστεύω ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτή πρέπει νά διδάσκεται, νά ἐρευνᾶται καί νά προβάλλεται ἔντονα στόν τόπο μας, ὄχι σάν δεῖγμα ἀπλῆς ἀρχαιολατρίας, ἀλλά νά προσεγγίζεται σάν μέσο τοῦ ὁποίου ἡ παιδευτική καί μορφωτική ἐπιρροή καί ἀξία κατὰ τό παρόν εἶναι ἀδιαφισβήτητα ἀξεπέραστη. Παράλληλα ὅμως, ὅπως εἶπα, δέν θά πρέπει νά ἀποσυνδέουμε τήν κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία ἀπό τήν μετέπειτα ἱστορική της τύχη καί πορεία καί ἀπό τήν σπουδή της τόσο ἀπό τούς πρῶτους καί ὕστερους ὑπομνηματιστές, τούς βυζαντινοὺς λογίους καί τούς Νεοέλληνες διανοητές καί φιλοσοφοῦντες, ὅσο καί ἀπό τά ἐρευνητικά ἐπιτεύγματα καί τό μόχθο τῆς διεθνούς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. Ἡ συστηματική διδασκαλία, σπουδή καί ἐρευνα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μέ βάση τήν κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία (ἀπό τούς Προσωκρατικούς μέχρι τόν Πλωτῖνο καί ἴσως τούς Ὑπομνηματιστές) θά πρέπει νά γίνει τό βάθρο πάνω στό ὁποῖο πρέπει νά στηριχθεῖ ἡ πανεπιστημιακή φιλοσοφική μας παιδεία. Ἴσως μάλιστα δέν θά ἔπρεπε νά ἔχουν κᾶν θέση σέ ἑλληνικά ΑΕΙ πρόσωπα πού εἶναι ξένα πρὸς τήν κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία. Ἡ κλασσική ἑλληνική φιλοσοφία, ἐρευνωμένη ἱστορικά καί συστηματικά, θά ἀποτελοῦσε ἔτσι τό εὐρύ πλαίσιο πού θά διασφάλιζε τήν ἐπικοινωνία, θά ὀδηγοῦσε σιγά-σιγά στήν καθιέρωση μιᾶς κοινῆς ἀποδεκτῆς ἐπιστημονικῆς — φιλοσοφικῆς ὀρολογίας καί θά πρόβαλλε τίς φιλοσοφοῦσες δυνάμεις τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ πρὸς τά ἔξω. Αὐτό βέβαια διόλου δέν σημαίνει ὅτι θά ἀποκλείσουμε ἀπό τό φιλοσοφικό παρόν τοῦ ἑλληνισμοῦ τάσεις, ρεύματα καί κινήματα πού δέν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τίς δοξασίες τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· τοῦτο εἶναι βέβαια θεωρητικά καί πρακτικά ἀδύνατο καί φιλοσοφικά ἀπαράδεκτο. Σημαίνει ἀπλῶς ὅτι, χωρίς νά ἀγνοοῦμε τίποτα, ὀφείλουμε νά ἐπιδοθοῦμε ἐκεῖ πού πράγματι ἔχουμε δυνατότητες. Καί γιά νά καλλιεργήσουμε, ἐρευνήσουμε καί διαδώσουμε πρὸς τά ἔξω τήν ἑλληνική φιλοσοφία, ὅπως ἀρχικά τήν προσδιόρισα, ἔχουμε μάλιστα μεγάλες δυνατότητες, ἀρκεῖ νά τίς ἀξιοποιήσουμε. Ἡ ἀξιοποίηση ὅμως αὐτή δέν μπορεῖ νά γίνει ἀπό πρόσωπα ἢ ἰδρύματα πού ἔχουν ἀποσυνδεθεῖ ἀπό τό πρόσφατο παρελθόν καί τό παρόν τοῦ Νέου ἑλληνισμοῦ, πού ἀγνοοῦν δηλαδή τήν ἑλληνική παράδοση στή νεοελληνική καί σύγχρονη ἔκφασή της.

Έτσι είμαστε υποχρεωμένοι κάθε φορά που μιλάμε και επεξεργαζόμαστε λύσεις και διασαφήσεις προβλημάτων του παρόντος, να αναφερόμαστε, όπου αυτό είναι δυνατόν, στις πηγές μας και να φέρνουμε αυτές σε δυναμικό και διαλεκτικό συσχετισμό προς τη σύγχρονη ζωή και προς τη ζωντανή φιλοσοφική διανόηση. Μέ αυτόν τον τρόπο όχι μόνο θα πλουτίζουμε την ιστορική μας μνήμη, αλλά θα αντιμετωπίζουμε πληρέστερα και τα προβλήματα και τα θέματα του παρόντος. Αφετηρία μας θα πρέπει να είναι το παρόν, τα ζωντανά προβλήματα και θέματα που εγγίζουν τον άνθρωπο ως πρόσωπο και ως συλλογικότητα, και από εκεί να στρεφόμεστε διαλεκτικά, καθό διαλογικά, προς την ιστορία, ώστε τα ερωτήματά μας να αποκτούν ευρύτητα και, ει δυνατόν, οικουμενικότητα. Μιά τέτοια τακτική θα γυμνάσει το στοχασμό των Νεοελλήνων και θα τον καταστήσει ικανό να δαμάσει τα προβλήματα που θέτει η σύγχρονη ζωή. Επομένως η νεοελληνική και παρούσα φιλοσοφική πραγματικότητα των Ελλήνων πρέπει να είναι η *αφετηρία* μας, ενώ η αξιολογική προτεραιότητα ανήκει στην κλασσική ελληνική φιλοσοφία, της οποίας τη δυναμικότητα κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει εύκολα.

4. Έχοντας λοιπόν κατανοήσει το πρόβλημα της φιλοσοφικής μας παιδείας, και έχοντας δώσει τη σωστή κατεύθυνση στην πολιτιστική μας προοπτική, είναι αναμφίβολο πως θα μπορέσουμε να παίξουμε σημαντικό ρόλο στα ευρωπαϊκά πολιτιστικά πράγματα.

Τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι τα πράγματα που χρειάζεται να γίνουν πρέπει να επιτελεσθούν σύμφωνα με όρισμένη χρονική σειρά και προτεραιότητα. Οι ενέργειές μας πρέπει να είναι παράλληλες, επίμονες και, θα έλεγα, ένιοτε ένοχλητικές για τους Ευρωπαίους εταίρους μας. Τούτο ίσως είναι ανάγκη να συμβεί, αφού δεν υπάρχει καμιά περίπτωση τα άλλα έθνη να αποδεχθούν τα δικά μας αιτήματα και τις δικές μας θέσεις χωρίς αγώνα, μιά και ένιοτε πιστεύουν ότι βλάπτονται τα συμφέροντά τους. Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι θα μάς κατανοήσουν ή θα δείξουν φιλανθρωπία.

Θα πρέπει δέ να ξέρουμε να ξεχωρίζουμε τα δύο επίπεδα: το θεωρητικό και το πραγματιστικό σχετικά με το θέμα που μάς απασχολεί. Θεωρητικά η πλειονότητα των Ευρωπαίων συμφωνεί για τη σπουδαιότητα της ελληνικής φιλοσοφίας· όμως άλλα πράγματα γίνονται στην πράξη: Εκεί καθένας προσπαθεί να προωθήσει τις δικές του θέσεις. Έτσι, ενώ, π.χ., όλοι θεωρητικά συμφωνούν για τον κύριο ρόλο της ελληνικής φιλοσοφίας στο Curriculum της Μέσης Έκπαίδευσης, όμως άλλη τροπή παίρνουν τα πράγματα όταν επιδιώκεται να λάβει η θέση αυτή σάρκα και όστα (Βλέπε το Bulletin 21 (1989) της AJPPh σελ. 30-34).

Ό,τι συμβαίνει στη Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση γίνεται και σ' άλλους τομείς. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η διδασκαλία της ελληνικής φιλοσοφίας έχει περιορισθεί, υποβαθμιστεί ή εκλείψει σε πολλά Πανεπιστημιακά ιδρύματα της Δυτικής Ευρώπης ή καλύπτεται επιμελώς κάτω από τον ουδέτερο όρο «ιστορία της φιλοσοφίας» (History of philosophy, Geschichte der Philosophie).

Σ' άλλους τομείς, όπου αναπτύσσονται πολιτιστικές δραστηριότητες των Ευρωπαϊκών Κρατών, συμβαίνουν παρόμοια πράγματα.

Έτσι, π.χ. στις Συνεδριακές ή Έκδοτικές δραστηριότητες οι Ευρωπαίοι Έ-

ταῖροι καί οἱ ἄλλοι πολιτιστικοί σύμμαχοι δροῦν ἔτσι ὥστε τείνουν νά μᾶς ἀγνοοῦν ἢ καί συνειδητά νά μᾶς ἀποξενώνουν ἢ μᾶς ἀποκλείουν. Ὑπάρχουν Συμπόσια ἢ Συνέδρια πού γίνονται καί πού εἶναι τελείως κλειστά γιά μᾶς ἢ καλύτερα γιά ὅ,τι εἶναι ἑλληνικό. Ὑπάρχουν Ἐκδοτικά προγράμματα ἢ Ἐρευνητικά προγράμματα ἀπό τά ὁποῖα ἀποκλείονται οἱ Ἕλληνες ἐρευνητές, μολονότι ἐνίοτε εἰδικότατοι καί ἀξιολογώτατοι, ἀπλῶς καί μόνον γιατί ἴσως εἶναι Ἕλληνες. Πρόκειται γιά μιά ἐπιλεγμένη προσεκτικά πολιτική, πού ἀθόρυβα ἐπιτελεῖ ὀλέθριο ἔργο εἰς βάρος μας. Αὐτό δέν πρέπει φυσικά νά μᾶς ξενίζει, ἀλλά χρειάζεται νά τό προσέξουμε. Οἱ Δυτικοευρωπαῖοι γιά πολλά χρόνια ἦσαν, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί κάπηλοι μέ τήν καλή καί τήν κακή ἔννοια τῶν ἑλληνικῶν ἀγαθῶν ἢ πολιτιστικῶν κειμένων. Ἔτσι δέν μποροῦν τώρα νά παύσουν νά ἐμπορεύονται τά ἀγαθά τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων πού εἶναι προσοδοφόρα. Εἶναι λοιπόν φυσικό τό ὅτι δέν ἀφήνουν νά ἀναφανοῦν ἀνταγωνιστικές κινήσεις ἢ νά προβληθοῦν οἱ ὁποιοσδήποτε δυνατότητες πού ἀξίζουν καί πού προέρχονται ἀπό ἄλλους ἱστορικά σημαντικούς λαούς. Τοῦτο φυσικά δέν ἰσχύει γιά κάθε Εὐρωπαῖο. [Ὅταν γιά πρώτη φορά διατυπώθηκαν οἱ ἀπόψεις αὐτές, δηλαδή στήν ἀρχή τοῦ 1990, δέν εἶχε ἔρθει ἀκόμη στό φῶς τό «σκάνδαλο» μέ τό καλούμενο «Βιβλίο τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας». Ὑστερα ἀπό λίγους μήνες φάνηκε τό πόσο ὀρθά εἶχα θέσει τό πρόβλημα. Στό μεταξύ σέ Συνεδρίαση τοῦ Δ.Σ. τοῦ ΣΚΔΕΦ ἔθεσα τό ζήτημα γιά τήν ἀνάληψη ἐρευνητικῆς προσπάθειας γιά τή συγγραφή ἐγχειριδίου γιά τή διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας στή Μέση ἐκπαίδευση γιά τά σχολεῖα στήν Εὐρώπη. Τό θέμα αὐτό ἔχει κατά τήν κρίση μου ἄμεση προτεραιότητα καί πιστεύω ὅτι πρέπει νά προχωρήσουμε γρήγορα. Ἔτσι ἀντί νά εἴμαστε διαμαρτυρόμενοι θά ἀποτελέσουμε τήν πρωτοπορία καί θά μπορέσουμε νά διεκδικήσουμε ὅ,τι μᾶς ἀνήκει καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μποροῦμε νά γίνουμε οἱ καλύτεροι καί αὐθεντικώτεροι ἐκφραστῆς τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών].

Ἐν τούτοις μέσα σ' αὐτό τό κλίμα θά πρέπει νά προωθήσουμε τίς ἀπόψεις μας καί τίς θέσεις μας γιά τά πολιτιστικά μας ἀγαθά καί τήν ἑλληνική φιλοσοφία εἰδικά. Θά πρέπει νά ἐπιμείνουμε ἐπιλέγοντας τούς συμμάχους μας καί ἐξειδικεύοντας τούς στόχους μας. Ὁ ἀγῶνας βέβαια δέν πρόκειται νά διεξαχθεῖ μόνον ἐναντίον τῶν καπήλων ἀλλά ἐνίοτε καί τῶν ὀργάνων τους. Σ' αὐτούς ἀνήκουν ἐνίοτε ὀρισμένοι γραικύλοι, «πουλημένοι καί διαβρωμένοι» πού παίρνουν σ' εὐρωπαϊκά ἢ σέ ἄλλα κράτη διδακτορικά «κατάλληλα μόνον γιά τήν Ἀνατολή», πού ἐνίοτε καυχῶνται γιατί συνέβαλαν στή διάδοση τῆς γερμανικῆς ἢ γαλλικῆς ἢ ὁποιασδήποτε ἄλλης γλώσσας καί, πού μέ χίλιους τρόπους γίνονται μίσθαρνα ὄργανα τῶν ξένων πολιτιστικῶν ἐπιρροῶν.

Βέβαια μιά νέα πολιτιστική κατάσταση πρόκειται νά διαμορφωθεῖ στόν Εὐρωπαϊκό χῶρο, καθώς οἱ λαοί τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης σιγά ἀλλά σταθερά ὀδεύουν τό δρόμο τῆς ἐλευθερίας. Ἡ στρατηγική μας στόν τομέα αὐτό θά πρέπει νά χαραχθεῖ ἐνωρίς· νομίζω πῶς ἔχουμε μεγάλες δυνατότητες συνεργασίας καί διαμορφώσεως κοινῶν πολιτιστικῶν προγραμμάτων μέ τούς ὁμόδοξους αὐτούς λαούς, ἀρκεῖ νά ἀκούσουμε τή φωνή τῆς ἱστορίας καί νά συλλάβουμε ἔγκαιρα καί σωστά τήν αὐθεντικότητα τῆς παρούσης ἱστορικῆς στιγμῆς.

Ἡ πολιτιστική μας πολιτική γιά τήν προβολή, καλλιέργεια καί διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καί ἰδιαίτερα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἔχει ὡς φυσικούς

της συμμάχους κάθε πραγματικά ελεύθερο, άπροκατάληπτο και δίκαιο άνθρωπο και ιδιαίτερα τούς "Έλληνες τής Διασποράς. Μέ τούς φιλοσοφούντες τής Διασποράς θά πρέπει νά ενώσουμε τίς δυνάμεις μας για άμοιβαίο όφελος. Είναι οί πιο άποτελεσματικοί σύμμαχοί μας. Στόν τομέα αυτό θά πρέπει νά χαραχθεί μιά πανεθνική πολιτική και νά σφυρηλατηθεί μιά έντονη ένωτική συνείδηση για συνεργασία δημιουργική. Είναι μάλιστα ετύχημα τό γεγονός ότι οί ισχυρότερες δυνάμεις του 'Απόδημου 'Ελληνισμού βρίσκονται εκτός τής κυρίως Εύρώπης.

'Επί πλέον θά πρέπει νά γνωρίζουμε ότι τό άνοιγμά μας προς τήν Οίκουμένη ('Ασία, 'Αφρική, Αύστραλία, 'Ιαπωνία, Κίνα κ.τ.λ.) είναι κάτι πού επιβάλλεται νά γίνει άμεσα· πού, εκτός τών άλλων, θά έχει άγαθά άποτελέσματα. Οί μή Εύρωπαϊκοί λαοί, πού έχουν βέβαια κοινωνήσει τών εύρωπαϊκων πολιτιστικών ιδεών, βλέπουν τήν 'Ελλάδα μέ «καλό μάτι» και θεωρούν τήν 'Αθήνα και κυρίως τό Αίγαίο ως τό διανοητικό κέντρο μιās πανανθρώπινης παιδείας και ενός οίκουμενικού άνθρωπισμού.

Τό άνοιγμα μας προς τήν Οίκουμένη (δηλαδή προς τήν έξω εύρωπαϊκή πολιτιστική παράδοση) ως στρατηγική μπορεί νά ενισχύσει τή θέση μας μέσα στό στενό εύρωπαϊκό πλαίσιο. 'Εξ άλλου δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι τό ελληνικό πνεύμα πού κύριος έκφραστής του είναι ή ελληνική φιλοσοφία είναι από τήν φύση του οίκουμενικό και πανανθρώπινο άγαθό, γιατί δέν είναι ούτε τό ξηρό οικονομικό και έξουσιαστικό πνεύμα τής έρήμου ούτε τό άτομοκρατικό και άφελμιστικό προϊόν ενός κακότροπου άγγλοσαξωνικού εύδαιμονισμού.

'Εχοντας αυτά κατά νουν δέν έχουμε παρά νά υίοθετήσουμε μιά δυναμική, «επιθετική» θά έλεγα, πολιτική μέ συγκεκριμένους στόχους, όπως είναι ή προώθηση ενός κοινού Curriculum φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια 'Εκπαίδευση και στα Α-ΕΙ, ή δημιουργία πολιτισκων 'Ενώσεων και 'Εταιρειών πού προβάλλουν τόν πολιτισμό μας, του παρελθόντος και του παρόντος, ή συγκρότηση 'Ερευνητικων προγραμμάτων και ή όργάνωση 'Εκδοτικων και μορφωτικων προσπαθειων πού θά διακινούν τά πολιτιστικά μας άγαθά και πού θά διαδίδουν τίς αξίες μας.

Κάνοντας βέβαια αυτά δέν έχουμε ως στόχο τό νά έξουσιάσουμε τούς άλλους ή νά κυριαρχήσουμε στην αγορά τους. 'Απλως ως γνήσιοι φορείς ενός πολιτισμού μέ διάρκεια, αξία και οίκουμενικότητα έχουμε χρέος νά δώσουμε στόν κόσμο τίς άφθαρτες και γόνιμες αξίες του πολιτισμού αυτού μέ τόν πιο καλό τρόπο, και μέ τή βεβαιότητα ότι συμβάλλουμε στην πολιτιστική πρόοδο και ένότητα τής ανθρωπότητας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ